

DR. KÓKAI SÁNDOR:^{*}**Illúziók és csalódások: A Bánsági Köztársaság****Abstract**

The **Banat Republic** was a short-lived state, proclaimed in Temesvár, on November 1, 1918, as the Austro-Hungarian Empire collapsed. The republic was an attempt to preserve the integrity of the multi-ethnic Banat region in the face of claims from rival nations. It was the only period of history when Banat formed an independent country. The same day the founding meeting of the Banat People's Council took place with 20 members from the city council, 60 members from the military national councils, 40 representatives from the workers councils and 70 from the bourgeois parties. Then an Executive committee of 20 members was elected. The Banat National Council organized military squads and a civil guard (on November 4), with a goal to establish control over the entire territory of the Banat. However, the Banat Republic was to be a short-lived state and this goal was not achieved. On November 15, 1918, Serbian troops entered the Banat and put an end to the Republic. The national councils were dismantled by the Serbian forces on February 21, 1919.

Bevezetés

¹Még a magyar történészek között is vannak, akik számára kevésbé ismert tény: 2008. november 1-jén múlt kilencven éve, hogy 1918 őszén kikiáltották a Bánsági Köztársaságot. A történeti monográfiák jelentős része (pl. Magyarország története 8. kötet, Magyarország történeti kronológiája 3. kötet stb.) meg sem említi e rövid intermezzót a történelmi Magyarország széthullásának folyamatában. Nem találunk utalást ismert visszaemlékezésekben sem (Jászi Oszkát, Károlyi Mihály). Galántai József 1989.-ben megjelent könyve² sem említi az eseményt. Keveset írt e tényről Ormos Mária nagysikerű könyvében, mely a padovai fegyverszünet és Trianon között eltelt időszakot elemzi,³ s mindössze egy rövid megjegyzést kapott az 1986-ban megjelent három kötetes Erdély monográfiában is.⁴ Jakabffy Elemér művében zömmel Krassó-Szörény eseményeit taglalja,⁵ s alig érinti e fontos történelmiényt. A legfrissebb Bánság-kötet, benne Gulyás László történeti összefoglalójával, szintén nem tárgyalja ezt a kérdéskört. Érdekes és sajátos Bartha Albert egykori honvédelmi miniszter visszaemlékezése a Demokrácia című lap hasábjain megjelent (1946. augusztus) interjúban.⁶

I. A Bánsági Köztársaság földrajzi adottságai

A Bánság területe földrajzi és kulturális egységet képez az Alföld, a Bácska és a történelmi Erdély között. A Bánság határait délen a Duna, nyugaton a Tisza, északon a Maros, keleten pedig a Pojána-Ruszka-hegység, valamint a Temes és a Cserna folyók völgye jelölte ki a Déli-Kárpátok lábainál. A Bánság nagyobb része, a Bánsági-alföld az Alföldhöz tartozó sík vidék, míg a terület délkeleti részét a Bánsági-hegyvidék foglalja el. Az utóbbi részei a Krassó-Szörényi-érchegység, Szemenik-, Almás-, Lokva- és Orsovai-hegység. A Bánsági-hegyvidék legmagasabb csúcsa a Szemenik-hegységben emelkedő Szemenik 1447 m.

^{*} Főiskolai tanár – Nyíregyházi Főiskola.

A társadalmi-gazdasági-települési tér valamennyi elemét átfogó, a felvilágosult abszolutizmus merkantilista jegyeit is magán hordozó hatások lenyomatai napjainkig kimutathatóak e régióban. A tőkés átalakulás jellege és intenzitása (pl. vonalas infrastruktúra kiépülése, integrált környezetátalakítás kezdetei, európai szintű és színvonalú mezőgazdaság megteremtése a Kárpát-medence legkedvezőbb agroökológiai potenciállal rendelkező területén, modern vaskohászat és acélgyártás stb.) eltért a szerves fejlődés által előre vetíthetőtől, évtizedekre meghatározva a régió helyét és szerepét a Kárpát-medence földrajzi munkamegosztásában. A mennyiségi és minőségi változások a Bánát népesség- és településföldrajzi, gazdaságföldrajzi, történeti földrajzi, etnikai, néprajzi stb. sajátosságainak ismerete alapján értékelhetők, közvetlen és közvetett hatást gyakorolva a térszerkezetre.

Az 1918-ban megalakult Bánsági Köztársaság (Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék területe = 28 522 km²) népességszámát és etnikai összetételét 1910-ben az alábbi adatok tükrözik: összlakosság 1 582 133 fő, melyből 592 049 fő (37,42%) román, 387 545 fő (24,50%) német, 284 329 fő (17,97%) szerb, 242 152 fő (15,31%) magyar, a fennmaradó 4,8%-ot tizen-négy kisebb etnikai csoport tette ki (1. táblázat). Ezzel a Bánság a XX. század elejére a gazdasági szükségszerűség által kikényszerített benépesítés (spontán migráció, szervezett telepítések) eredményeként etnikai és vallási tekintetben a Kárpát-medence, sőt Európa egyik legsokszínűbb területévé vált, ahol tizenennyolc etnikai csoport élt egymás mellett (1. táblázat). A régió vallási tagoltsága hasonlóan sokrétű volt: 855 852 fő (54,10%) ortodox, 591 447 fő (37,38%) római katolikus, de nem hiányoztak a reformátusok, a görög katolikusok és a zsidók sem (2. táblázat). Gazdaságilag tökéletesen életképes terület: fejlett ipara, kiváló termőföldje, szakképzett és 2–3 nyelvet folyékonyan beszélő munkaereje, jól védhető természetes határai voltak. Érdekes, hogy mind területi, mind pedig lakossági szempontból az európai rangsorban, napjainkban a 34. lehetne, Belgium és Albánia (terület), illetve Szlovénia és Észtország (lakosság) között.

II. Politikai előzmények és katonai események

1918. okt. 16-án IV. Károly kiáltványában bejelenti Ausztria föderatív alapon való átalakítását, és felszólítja a különböző tartományokat, alakítsák meg a saját nemzeti tanácsukat. (Mindez nem vonatkozott a Magyar Korona országaira!) A birodalom megmentésének utolsó kétségbeesett kísérlete, hogy 1918. okt. 20-án a magyar kormány osztrák–magyar perszonálunióra vonatkozó törvényjavaslatot fogad el. Az események ismeretében ezen a kísérleten hamar túllépett a történelem, s 1918. okt. 25-én megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. A Függetlenségi, a Radikális és a Szociáldemokrata Pártok megegyezéséből létrejövő Magyar Nemzeti Tanács a nemzetiségi kérdésről az október 26-i kiáltvány 5. pontjában kimondta:⁷ az önrendelkezés a wilsoni elvek értelmében késedelem nélkül megadandó a nemzetiségeknek („abban a reményben, hogy Magyarország területi integritását ezek az elemek... biztosabb alapokra helyezik”).

Ezen a napon alakult meg a Magyar Nemzeti Tanács Erdélyi Bizottsága. 1918. október 27-én Andrássy Gyula közös külügyminiszter Wilson elnökhöz intézett jegyzékében különbékét kért, elismerve a cseh-szlovák és a délszláv népek jogát a függetlenségre. 1918. okt. 28-án Budapesten a tömeg követeli a Nemzeti Tanács kormányának megalakítását, s e napon a Monarchia népei közül elsőként a csehek, azaz a prágai Nemzeti Tanács a cseh-szlovák állam kormányává nyilvánítja magát. 1918. okt. 31-én Budapesten győzött a forradalom, József főherceg Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké. A bomlás elkezdődött és néhány nap alatt maga alá temette a soknemzetiségű Monarchiát. A padovai fegyverszünet (1918. nov. 3.) és a belgrádi katonai konvenció aláírásával (1918. nov. 13.) a Monarchia katonailag is összeomlott.

1. táblázat. A népességszám alakulása nemzetiségek szerint a Bánságban (1870–2002)

Évek	Össz. népesség	német	magyar	szlovák	cseh	cigány	szerb	román	bolgár	horvát	krasso- wauer	ruszin	egyéb
<i>fő</i>													
1890	1 439 126	387 580	131 139	19 118	7 298	8 602	263 273	567 572	14 039	8 421	2 969	264	28 745
1910	1 582 133	378 545	242 152	22 131	8 100	14 258	284 329	592 049	12 500	4 872	7 210	2 392	5 209
1930	1 567 405	364 298	205 409	18 676	6 712	404	308 862	594 005	11 244	3 273	6 113	5 545	42 033
1949/56	1 623 227	153 502	214 986	20 701	6 177	2 114	419 804	704 364	11 083	4 370	6 798	3 910	74 337
1991/92	1 851 580	30 843	152 609	17 655	4 190	13 108	474 841	988 641	6 048	4 089	2 708	5 811	145 016
2001/02	1 698 339	21 937	142 721	20 597	4 761	40 588	456 622	943 013	7 287		10 969	11 452	54 562
<i>százalék</i>													
1890	100,0	26,9	9,1	1,3	0,5	0,6	18,3	39,4	1,0	0,6	0,2	0,01	2,54
1910	100,0	24,5	15,3	1,4	0,55	1,0	18,0	37,4	0,8	0,3	0,5	0,15	1,1
1930	100,0	23,25	13,1	1,2	0,45	0,02	19,7	37,9	0,7	0,2	0,4	0,35	2,68
1949/56	100,0	9,5	13,2	1,3	0,38	0,13	25,9	43,4	0,7	0,3	0,4	0,24	4,6
1991/92	100,0	1,7	8,3	0,95	0,2	0,7	25,7	53,5	0,3	0,2	0,15	0,3	7,8
2001/02	100,0	1,3	8,4	1,2	0,3	2,2	26,9	55,5	0,4		0,6	0,7	3,2

2 táblázat. A népesség anyanyelve összetevetve a felekezettel a Bánságban (1910-ben)

Anyanyelv	Összesen	Ortodox fő	%	Görög katolikus	Római katolikus	Református	Evangelikus	Unitárius	Izraelita	Egyéb
<i>Krassó-Szörény</i>										
Összesen	466 147	337 153	72,3	20 006	90 479	10 400	2 875	142	4 795	297
Román	336 082	316 216	94,1	17 239	2 400	29	20	29	13	136
Magyar	33 787	599	1,8	338	19 273	9 784	929	68	2 787	9
Német	55 883	478	0,9	104	51 507	195	1 609	19	1 961	10
Szlovák	2 908	18	0,6	169	2 402	16	275	23	5	–
Rutén	2 351	248	10,5	2 051	41	–	–	–	11	–
Horvát	319	25	7,8	11	280	–	1	–	1	1
Szerb	14 674	14 468	98,6	43	129	6	3	2	1	22
Egyéb	20 143	5 101	25,3	51	14 447	370	38	1	16	119
<i>Temes</i>										
Összesen	500 835	232 057	46,3	12 381	221 175	11 135	13 611	160	9 734	582
Román	169 030	156 813	92,8	11 307	543	8	16	30	8	305
Magyar	79 960	1 565	2,0	568	59 440	10 351	1 560	113	6 334	29
Német	165 883	590	0,4	96	151 052	455	10 308	10	3 288	84
Szlovák	3 080	167	5,4	152	1 007	46	1 698	1	9	–
Rutén	30	9	30,0	16	3	1	–	–	1	–
Horvát	350	29	8,3	5	306	–	7	–	3	–
Szerb	69 905	69 216	99,0	129	384	10	2	3	5	156
Egyéb	12 597	3 668	29,1	108	8 440	264	20	3	86	8
<i>Torontól</i>										
Összesen	615 151	28 662	4,7	3 828	279 793	12 549	24 905	115	6 114	1 205
Román	86 937	83 324	95,8	2 931	277	7	22	47	6	323
Magyar	128 405	1 223	1,0	456	108 279	12 182	1 679	56	4 425	105
Német	165 779	352	0,2	51	155 469	288	7 934	5	1 628	52
Szlovák	16 143	25	0,2	23	401	54	15 239	5	2	394
Rutén	11	5	45,5	4	2	–	–	–	–	–
Horvát	4 203	28	0,7	8	4 160	–	2	–	5	–
Szerb	199 750	198 130	99,2	184	1 069	12	19	2	13	321
Egyéb	13 923	3 555	25,5	171	10 136	6	10	–	35	10

Ezzel párhuzamosan, az akkori szokásnak megfelelően 1918. október 31-én Temesváron is katonatanácsok alakultak, a hely szellemének és múltjának megfelelően külön-külön román, magyar, német és szerb nemzetiségi tagokkal. Valószínű, hogy vitatkoztak, kiabáltak, mert tényleg nem lehetett tudni, hogy a város, illetve a Bánság melyik létező, avagy jövőbeni államhoz fog kerülni. A végkifejlet legalább három esélyes volt, csökkenő valószínűség szerinti sorrendben: Románia, Szerbia, Magyarország. Pontosabban nyilvánosan nem lehetett tudni, azonban az antanthatalmak a Romániával kötött bukaresti titkos egyezményben már 1916-ban az egész Bánságot a románoknak ígérték, s mindezt írásba is foglalták. Természetesen ma már azt is tudjuk, hogy a francia vezérkari javaslat, mely a fegyverszünetre vonatkozott, s okt. 15-én keltezték, a balkáni frontra kiterjedően megjegyzí, hogy e vezérkar a bukaresti titkos szerződés előírásait nem ismerte el teljes terjedelmében. Két ponton korrigálták a bukaresti vonalat: a Bánságban, amelyet ekkor már fel akartak osztani a délszláv állam és Románia között, és az úgynevezett erdélyi határon. Valamivel később hasonlóan foglalt állást a román kérdésben a francia külügyminisztérium is. A módosítás tényleges és valószínű okait Ormos Mária említett könyvében részletesen elemzi (pl.: Clemenceau és Bratianu közötti kölcsönös „szimpátia” stb.), mi itt ettől eltekintünk. A lényeg, hogy a megosztás esélyt teremtett, sajnos nekünk, mint később kiderült, a Bánságban csak tíz település erejéig.

A széteső Osztrák–Magyar Monarchiából Róth Ottó ügyvéd, a szociáldemokrata párt és a helyi sváb közösség tagjai megelégtették a fejtelenséget és a kétségbeesés szülte vakmerőséggel megkíséreltek függetleníteni egy darabkát, amikor a wilsoni elveket komolyan véve és érvényesítve, a bánságiak figyelmen kívül hagyták az összes marakodó nagypolitikust és kikiáltották az autonóm Bánsági Köztársaságot. Megalakult a Bánsági Nemzeti Tanács (amiben csak a románok nem vettek részt, mert ők továbbra is várták Bukarest és az Aradon székelő Román Nemzeti Tanács utasításait), s 1918. november elsején Róth Ottó polgármesteri hivatala erkélyéről kikiáltotta a Bánsági Köztársaságot, melynek elnöke ő lett, katonai parancsnoka pedig Bartha Albert tábornok (később kétszer is budapesti hadügyminiszter). Bartha Albert említett visszaemlékezése, így ír minderről:

„...a bolgárok Szalonikinél kiugrottak a szövetségből. Ekkor elhatároztuk, hogy a franciákkal szemben álló két hadsereg mellé felállítunk egy harmadikat is. Temesvárott kezdtük meg ezt a munkát és én lettem az egész Balkán-hadsereg vezérkari főnöke. A csapatok rendetlenül jöttek visszafelé, nagy volt a felfordulás és 1918. október 31-én kitört Temesvárott a forradalom. Erre én délelőtt 11 órakor felmentem a városháza erkélyére és kikiáltottam a Bánáti Köztársaságot, egy nappal megelőzve Budapestet. A nemzeti tanácsok egyhangúlag megválasztottak bánáti köztársasági elnököknek. Elhatároztam, hogy a Bánátból „corpus separatum”-ot csinálók, amely nem tartozik senkihez. A franciák ekkor már nagyon közeledtek a Dunához, ezért átküldtem hozzájuk egy parlamentert, azzal az üzenettel, hogy tiltakozom a megszállás ellen, mert a Bánáti Köztársaság nem volt hadviselő fél Franciaországgal szemben. A franciák visszaüzentek: rendben van, megállnak a Dunánál – szerencsétlenségre azonban a magyar kormány lement Belgrádba. Időközben Linder Béla táviratozott nekem, hogy azonnal tegyem le a fegyvert. Válaszoltam: Linder nekem nem parancsol, nem teszem le a fegyvert, Bartha köztársasági elnök. Jött az újabb távirat: Mire alapítja ezt? Visszatelegrafáltam: „Negyvenezerfőnyi hadseregemre.” Pedig nem volt már akkor négyezer sem. Amikor aztán a Károlyi-kormány megkötötte a fegyverszünetet és beleegyezett a Marosig való megszállásba, a franciák kikötötték az én távozásomat. A magyar kormány a helyzet áthidalására kinevezett a Bánát főköormánybiztosává, de nem fogadtam el. Visszajöttem Budapestre...”

Bartha Albert visszaemlékezéseit a korabeli sajtó hírek csak részben erősítik meg, bizonyoságul elegendő a Pesti Napló néhány híryanagának rövid kivonata:

- 1918. nov. 2. (szombat): Bartha Albert alezredes elnökletével Temesváron megalakították a katonatanácsot, mégpedig nemzetiségek (magyar, román, sváb) szerint. Megjelent Róth Ottó temesvári ügyvéd a katonatanácsnál és felszólította őket, hogy csatlakozzanak a Nemzeti Tanácshoz. Ennek megtörténte után Róth Ottó a városháza erkélyéről kikiáltotta a köztársaságot.
- 1918. nov. 5.: Pancsován a Nemzeti Tanács megalakult. A szerbek külön Nemzeti Tanácsot és polgárőrséget szerveztek. Templomukon szerb nemzeti lobogó leng. A katonaság a tisztekkel együtt elszéledt. A város megszállása minden órában várható, nov. 10-én következett be.
- 1918. nov. 7.: Bartha alezredes és Körössy György főispán mindent elkövetnek a rend helyreállításáért Krassó és Torontál megyében.
- 1918. nov. 9–10.: szerb csapatok vonultak be Újvidékre és elérték a Pancsova–Verecz vonalat is. A magyar közigazgatási hatóságok a helyükön maradtak. A Bánáti Tanács felhívta a lakosságot, hogy teljes nyugalommal fogadja az eseményeket.
- 1918. nov. 13.: A temesvári postaigazgatóság közli, hogy megszakadtak a kapcsolatok Fehértemplommal és a körülötte elhelyezkedő falvakkal.
- 1918. nov. 15.: A szerbek megszállták a demarkációs területet, ez nem jelent okkupálást: a fegyverszünet tartalmára, mint rendőrhatalóság vonultak be. Ez az első fő cím a térségről jól jelezve a korabeli állapotokat.

A temesvári események hatást gyakoroltak a környező vidék (főleg Resica és Arad) munkásaira, de Erdélyre is. Krassó-Szörény megye főispánja november 6-án jelentette: „...A hozzánk közel fekvő Temesvárott lejátszódott és eleinte külön köztársasági irányzatot szolgáló események ... megyém lakosságára nagy hatással voltak...”

A magyar kormány azonnal elismerte a független Bánsági Köztársaságot. Hogy őszinték legyünk Róthék (más források szerint Bartha Albert elképzelései érvényesültek) távlati terve az volt, hogy a majdan létrejövő, szövetségi és demokratikus alapokon nyugvó Magyarország részére átmentsék a Bánságot, amely a tervezett svájci típusú kantonális rendszerével a nemzetiségek békés együttélésének iskolapéldája lehetett volna. Bartha Albert későbbi visszaemlékezésében úgy nyilatkozott, hogy legalább népszavazás kiírását szeretnék volna elérni.

A Bánsági Nemzeti Tanács gyorsan megszervezte a katonatanácsokat és a nemzetőrséget (nov. 4.), s igyekezett ellenőrzése alá vonni a Bánság területét. Hatalmas lendülettel kezdtek el a munkát, s néhány nap alatt lerakták a Bánsági Köztársaság intézményeinek és működésének alapjait. Első lépésként 20 képviselőt küldtek a városi tanácsba, 60 képviselőt a Bánsági Nemzeti Katonatanácsba, 40 főt a munkástanácsba és 70 főt a Polgári Pártba. Ugyanekkor megválasztották a 20 főből álló Végrehajtó Bizottságot,⁸ s intézkedéseket vezettek be az élelmezési helyzet javítására.

A bánsági részekben, ahol igen erős volt a Magyarországon belüli helyi köztársaság alapításának szándéka és hagyománya, a német és magyar munkásság sem akart Romániához csatlakozni. A tervezetet és az elgondolást kezdetben a bánsági svábság hivatalos képviselői is támogatták. Meg kívánták őrizni a régió egységét, nem akarták, hogy azt felosszák, széttagolják a nagyhatalmak a későbbi kisantant egymással is marakodó államai között. Az integritás fenntartását kívánta a katolikus sváb értelmiség magyarosodásra hajló szárnya. A szász és a sváb polgárság képviselői, akik a monarchia összeomlásának napjaiban a hosszú történelmi sorsközösség alapján – minden korábbi feszültség ellenére – hangsúlyozottan a magyar állam keretében keresték jövőjüket, autonómiájuk biztosítékait, november közepén még a Károlyi-kormánnyal folytattak tárgyalásokat az új berendezkedésről.

A Szász Nemzeti Tanács (Sächsischer Nationalrat) és az összes németeket átfogó Német Nemzeti Tanács határozott integritáspárti állásfoglalása azonban nem fejezte ki az erdélyi szászok és a bánsági svábok összességének álláspontját. Az új történelmi realitások

– a nagy román állam körvonalainak bontakozása – nyomán felerősödtek az átorientálódás, az új útkeresés hangjai is. A gyulafehérvári román nemzetgyűlés után (1918. dec. 1.) a saját önrendelkezési jog biztosítását, a szász területek (212 község) autonómiáját (Munizipium Sachsenland) követelték, Erdélyt nemzeti autonómiákból kívánták felépíteni, hasonlóan Jászi Oszkár elképzeléseihez. Károlyi a Magyarországi Német Nemzeti Tanács képviselőjével, Junker Johannal közösen kidolgozott egy autonómián alapuló rendszert a Bánság számára is. Mindez szervesen kapcsolódott volna egy, a Dunai Országok Föderációja nevet viselő szuperállamhoz.

III. A Bánsági Köztársaság a megváltozott geopolitikai helyzetben

Az új államalakulatnak azonban időt és teret sem engedtek, hogy életképességét bizonyítsa és igazolja, mivel a Maros és a Duna közötti területért két antant-szövetséges balkáni állam küzdött. A győztes nagyhatalmak elképzeléseibe nem illeszkedett bele az autonóm Bánsági Köztársaság megteremtése. Minden eszközzel sietteték kialakult struktúráinak felszámolását, ellehetetlenítését. Amikor a Magyar Nemzeti Tanács határozatban mondta ki, hogy Magyarország független és önálló köztársaság (1918. nov. 16.), a Bánsági Köztársaság már csak papíron létezett.

A belgrádi katonai konvenció (nov. 13.) – mely megalapozta a szerb hadsereg előrenyomulását – értelmében a Maros folyó vonaláig demilitarizálni kellett a Délvidéket, úgy hogy a megszállt területeken továbbra is fennmaradt a magyar közigazgatás. A belgrádi katonai konvenció előfeltételeként Franchet d'Esperey tábornok már 1918. nov. 4-én táviratban követelte, hogy a Duna–Száva–Drina vonaltól északra állomásozó csapatok 15 km-es övezeten belül tegyék le a fegyvert. Az első és a második szerb hadsereg 1918. nov. 5-én arra kapott utasítást, hogy „a Bánságban a románokat megelőzve ériék el a Fehértemplom–Versec–Temesvár vonalat. Északi irányba nyomuljanak előre a Marosig”

Az 1918. november 7-én megszövegezett belgrádi katonai konvenció első pontja a demarkációs vonalig a Bánság kiűrtését is követelte, de nincs szó a szerb csapatok benyomulásáról. Ténylegesen 1918. november 7–19-ig a nemzetközi egyezmények és a katonai alkuk következményeként a Bánságba szerb csapatok vonulhattak be, 1918. november 17-én Temesvárra is, s ekkora már elérték a Maros folyó vonalát, ezzel szétrúgták a jóformán meg sem alakult köztársaságot.

A szerb megszállás nem érintette a Bánság zömében románok által lakott keleti területeit, mindezek ellenére a románok erőteljesen tiltakoztak, s kilátásba helyezték, hogy a szerbek ellen katonai erejüket is bevetik. A konfliktus elkerülése érdekében 1918. december 3-án a francia idegenlégió csapatai bevonultak Temesvárra. A franciák a belgrádi katonai konvenció értelmében meghagyták a magyar közigazgatást és gazdasági szervezeteket, mely a Bánsági Köztársaság intézményeinek részleges továbbélését is eredményezte. A város lakói a francia és a szerb hadsereget sem látták szívesen. A szerbek is saját közigazgatási területként kezelték a demarkációs vonaltól délre eső területeket arra hivatkozva, hogy azokat a katonai konvenció aláírása előtt foglalták el.⁹

Mindez nem jelentette a magyar közigazgatás megszüntetését, sőt a Magyarország történetét elemző monográfia 8. kötetének 101. oldalán ezt olvashatjuk: „A Bánátban az ottani szerb burzsoázia gyengesége vagy hiánya következtében a régi hivatalnoki kar egy ideig még a helyén maradt, és az őszirózsás forradalom által életre hívott hatalmi szervek (pl.: különböző tanácsok, a Károlyi kormány által kinevezett kormánybiztos főispánok stb.) is tovább folytatták működésüket.”

A francia antant haderő és diplomácia nem is annyira hallgatólagos szerbeknek nyújtott

támogatásáról a ma már magyarul is olvasható összefoglaló jelentés (1918. dec. 27.) szövege árulkodik: „Másképp a volt Ausztria–Magyarország minden délszláv tartománya Szerbiához csatlakozik. A szerb hadsereg által a belgrádi katonai konvenció megkötése előtt fölszabadított Temesi Bánságban jugoszláv politikai szervezet kezd föllátni...”

Ellentétben az első mondattal a második mondat igaz, természetesen az adott területen élők véleménye senkit sem érdekelt, hiszen 1918. nov. 25-én a Szláv Nemzeti Gyűlés ülése Újvidéken kimondta a dél-magyarországi megyék csatlakozását is Szerbiához, azok pedig nem voltak délszláv tartományok. Az 1918. december 17-én Temesváron tartott szerb ünnepségen a szerbek vezetői kijelentették, hogy a párizsi békekonferencia végleges döntéséig a Bánságban maradnak, s fokozták annexiós propagandájukat. A szerb, horvát és szlovén politikusok 1918. nov. 1–7. közötti genfi tanácskozásukon is hangsúlyozták, hogy az egész Bánság területére is igényt tartanak. Mindezek ellenére november végén Pasic szerb miniszterelnök megállapodott Ionescuval a Bánság kettéosztásában, s Görögország bevonásával egy hármass balkáni szövetség alapjait is lerakta. Bratianu azonban ezt a megegyezést 1918. november 27-én és később sem ismerte el.

Az ügy nem volt egyszerű, hiszen a Bánsági Köztársaság területéért bejelentkeztek a románok is, egyrészt a fent említett 1916-os antanthatalmakkal kötött titkos megállapodás, másrészt az etnikai viszonyok alapján. November 9-én Aradról elküldték Budapestre azt az „ultimátumot”, amelyben a Román Nemzeti Tanács – a nemzeti önrendelkezési jog mellett hangsúlyosan a vagyon- és közbiztonság fenntartásának biztosítása ürügyével – felszólítja „a Magyar Nemzeti Tanács kormányát”, hogy adja át a Kelet-Magyarország feletti szuverenitást. Az igényelt terület a történeti Erdélyen túl Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros vármegyéket is magában foglalta, „továbbá Csanád, Békés és Ugocsa román lakta területeit”, szó szerint megismételve az 1916-ban lefektetett területi igényeket.

A történetírás sokszor fölemlgette – román–magyar kölcsönös vádaskodások formájában – a nagyobb megtorlásokat. Különösen a facsádi eset vált ismertté. Facsádon november 6-án a parasztok feltörték néhány bezárt üzletet, s a csendőrség sortüze ellenére a tömeg nemhogy szétszórt volna, hanem délutánra mintegy ezer főre duzzadt. Feltörték a gabonaraktárakat, a Gloria román szövetkezet boltját, s a bocsorkészítő műhelyét. A csendőrőrs hívására Aradról repülő érkezett, és bombákat dobott a tömegre; állítólag 104 ember életét veszítette. A lapok a pacifikálás szempontjából megnyugtatónak találták, hogy a repülőgépek állandóan cirkáltak. Arad és Krassó-Szörény megyében, a polgárőrség mellett többször indított pacifikáló akciót az ún. Acélgárda, s a román nemzeti gárdák – ahol erre alkalmasak voltak – önállóan is tevékenykedtek.

A magyar kormány mindezekre az aradi tárgyalásokkal válaszolt (1918. nov. 9–10.), melynek bevezetőjében Jászi Oszkár elmondta híres beszédét: „Itt a tizenkettedik óra arra, hogy új állapotokat hozzunk létre, amelyek megóvhatnak bennünket a bolsevizmustól, ami mindnyájunkat egyformán fenyeget.”

A lényeges azonban az volt, hogy az új, demokratikus ország ajánlatát terjesztette elő közös berendezkedésre. Felajánlotta az önrendelkezési jogot mindama területekre nézve, ahol a románok kompakt tömegben élnek, vagy ahol övék az abszolút többség, azzal, hogy „szükséges a közös érdekek (gazdaság, pénz, közlekedés, élelmezés) védelmére egy közös szerv létesítése” A teljes kormányhatalom gyakorlását is hajlott átengedni a Fehértemplom–Máriaradna–Tenke–Élesd–Zilah–Visó völgy vonalig, s még a béketárgyalásokon is képviseltethették volna magukat. Román tiltakozás miatt az erdélyi nem román tanácsok képviselői csak határozati jog nélkül vehettek részt a tárgyaláson,¹⁰ bár az igényelt területen élő mintegy 6 841 000 lakosból csupán kb. 2 939 000 volt román nemzetiségű.

Jászi tervezete persze jócskán megnyirbálta a Román Nemzeti Tanács igényeit, emellett

egy bonyolult szigetrendszer akart létrehozni, Erdély nemzetiségi viszonyainak megfelelően. Magyar sziget lett volna a Székelyföld, Kolozsvár vidéke Bánffyhunyadi, Désig, Nagysármásig, magyar autonómiát tervezett Petrozsénynek, Dévának, Vajdahunyadnak, Resicának, Lugosnak, s három román szigettel is számolt. Maga a tény, hogy részletes tervvel állt elő, hogy nemzetiségi enklávákat próbált körvonalaizni, képviselőjüknek a kormányban helyet biztosítani, közös ügyeket közös szervekkel akart intézni, mindezt „csak a béketárgyalásokig” jelszóval, joggal keltette fel a román vezetők azon gyanúját, hogy Jászi kész tényekkel akar a béketárgyalásokra menni, ahol ezekre hivatkozhat. Ajánlatának, melyet kiegészített azzal, hogy nemzetközi bizottság ellenőrizze: vajon a Központi Statisztikai Hivatal adatai helyesek-e, így is volt azonban bizonyos hatása.

Másnap délután a magyar küldöttséggel közölték a Román Nemzeti Tanács elutasító válaszát, amelyben kijelenti, hogy a provizórikus megoldások semmi biztosítékot nem nyújtanak az általuk igényelt területen a közrend, a vagyon- és személybiztonság fenntartására. Ezután Jászi egy 11 pontból álló átmeneti javaslatot tett, amelyben a román többségű területeket egészében, teljesen a Román Nemzeti Tanács kormányzata alá rendelné, ez viszont képviseltetné magát a parlamentben; a kisebbségeket pedig mindkét oldalon az 1868. 44. tc. védelme alá helyeznék. A válasz leszögezte: „ez a javaslat sem biztosítja azt a kellő alapot, amely szükséges ahhoz, hogy a Román Nemzeti Tanács garantálhassa a rend fenntartását”. Az újabb elutasítás után Jászi értetlenül megkérdezte: Végtére is mit akarnak a románok? Teljes elszakadást – válaszolta Maniu. Jászi Oszkár minden korábbinál nagyobb engedményre hajlott, de természetesen az országrészek teljes elszakadásához nem járulhatott hozzá.

A magyarországi románok politikai vezetője ekkor már nyíltan vállalhatta a szakítást. Az őszirózsás forradalom kitörése után bekövetkező nemzetközi diplomáciai fordulat eredményeként november 5-én nyilvánosságra hozták a híres Lansing-üzenetet, mely közölte, hogy az amerikai elnök: „... rokonszenvez a mindenütt lakó románok nemzeti egységének gondolatával. Az USA érvényesíteni fogja befolyását, hogy a román nép hozzájusson jogos politikai és területi igényeihez...” Ezzel gyakorlatilag az USA is elismerte a területi terjeszkedést, sőt november 9-én Berlinből is megérkezett Iasiba a távirat, hogy: „Románia erdélyi törekvéseit jóindulatúan kezelik...”, ha a Mackansen hadsereget nem háborgatják a kivonulásban.

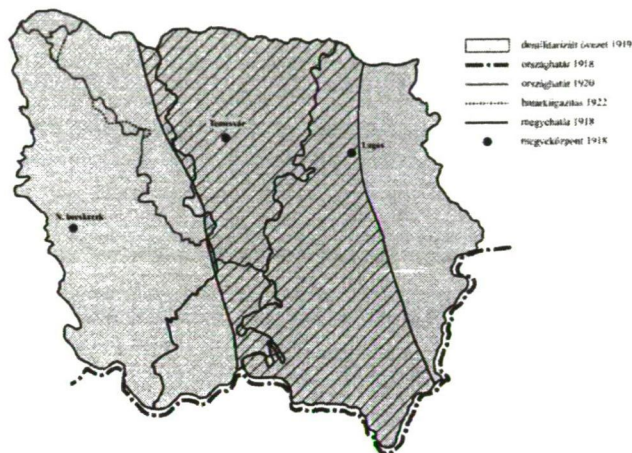
Mindezek tudatában nem meglepő, hogy a román királyi hadsereg 1918. november 20. és december eleje között a Maros vonaláig megszállhatta Dél-Erdélyt. Berthelot tábornok támogatása és bátorítása is kellett ahhoz, hogy a románok átléphessék a demarkációs vonalat, újabb erdélyi területeket megszállva. Az 1918. december 22-i kolozsvári népgyűlésen a bánási svábok képviselői is, éppúgy mint a szászok, egyelőre ugyancsak a magyar állam keretében kívántak maradni.

A bukaresti, sőt egyes francia körök kívánságára is, a nagyszebeni román Kormányzótanács kereste a megegyezést a szász értelmiséggel. 1919 elején Rudolf Brandsch tárgyalásokat folytatott Maniuval, ennek eredményeként január 8-án a Szász Nemzeti Tanács és a központi választmány megyesi gyűlésén az új hatalmi viszonyba beletörődve kijelentette, hogy Erdély szász népe is, nemzeti jövője garantálását remélve, állást foglal Erdély és Románia egyesülése mellett, sőt üdvözlí az egyesítést.

Másnap ünnepélyesen átnyújtották határozatukat a Kormányzótanácsnak, Maniu pedig nem kevésbé ünnepélyesen biztosította őket „a szorgalmas szász nép nemzeti jogainak védelméről és tiszteletben tartásáról”. Ugyancsak szász küldöttség tájékoztatta új állásfoglalásukról Berthelot tábornokot, s a határozat eljutott Párizsba is. Az elkövetkező hónapokban mindenesetre nemegyszer kellett bizonygatni, hogy a szászok önkéntesen és többségükben elfogadják az egyesítést Romániával. Nem volt ilyen egyszerű a Zsil-völgyi bányá-

szok meggyőzése, akik fellépése egy ideig a román hadsereget is meghátrálásra kényszerítette. E probléma mellett eltörpültek a meg-megújuló bánsági köztársaság kísérletek vagy a székelyudvarhelyi próbálkozás (jan. 9.) egy helyi székely köztársaság alapítására. A bánsági svábokról nem szólt a fenti a memorandum, helyzetük megoldatlansága önálló cselekvési kényszereket szült.

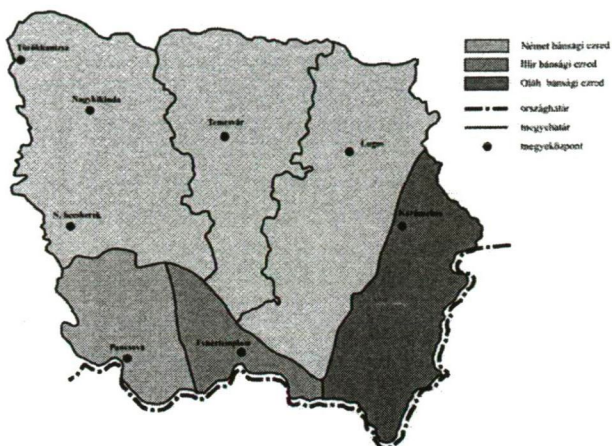
A demarkációs vonal román átlépése, a Bánságban nyugalanságot idézett elő a szerbek körében. A Bánságban mind a szerbek, mind a románok maguknak követelték keleten az Orsova–Lugos–Arad, nyugaton a nagyjából Pancsovát Makóval összekötő – de a két várost magát nem érintő – vonal által határolt területeket (1. ábra).

1. ábra. Az 1919. jan. 10-én kijelölt semleges övezet határai a Bánságban

A Bánság továbbra is zömében szerb megszállás alatt maradt, de már 1918. december 3-án Temesvárra bevonult a francia hadsereg mintegy 15 ezer fős kontingense. A Bánság eljövendő sorsa miatti román–szerb konfliktusok csökkentése céljából 1919. január 10-én demilitarizált övezetet jelöltek ki (2. ábra), s január második felében Lugoson a szerb alakulatokat franciák váltották fel, majd január 29-én Aradra vonultak be francia gyarmati csapatok. A hivatalos indoklást a francia keleti hadsereg már idézett összefoglaló jelentésében olvashatjuk: „Ez a terület jelenleg (1918. dec. 27.) szerb megszállás alatt áll, és már több szerb–román – egyébként különösebben nem súlyos – incidens színhelye volt. Nevezetesen Orsovánál a szerbek lezárták a határt, és megtiltották az egységüktől elszakadt román tiszteknek a belépést a Bánság területére. Egyébként a románok hasonló intézkedéseket hoztak a szerb tisztekkel szemben. A legújabb miniszteri rendelkezés értelmében a Temesi Bánság vitatott területét a szerbek kötelesek kiüríteni, ezután helyüket francia megszálló erők foglalják majd el. – E döntést a románok megelégedéssel vették tudomásul, ellentétben a szerbekkel, akik nagy felháborodással fogadták”

A szerb hadseregnek a közigazgatás átvételére irányuló kísérletei miatt 1919. február közepén Temesváron és Nagyikindán is heves sztrájkmozgalom bontakozott ki. A magyar közigazgatás azonban a Bánságban továbbra sem szűnt meg, a Bánsági Nemzeti Tanácsot csak 1919. február 20-án szüntették meg a szerbek, melyhez az ürügyet az 1919. január 29-i véres temesvári incidens szolgáltatta. E napon a nemzetőrség összecsapott a szerb megszálló hadsereggel. Az 1919. február 20-án a szerbek által kinevezett temesvári polgármester – Reinhold Heegen verseczi mérnök – fő feladata is az volt, hogy a bánsági németeket rávegye a délszláv államhoz való csatlakozásra, melynek fejébe megígérték, hogy önálló német egyetemet nyithatnak Temesvárott.

2. ábra. A Bánság közigazgatási tagolódása 1779–1876 között

A bánsági Köztársaság terve az 1919. márc. 26-án folytatott belgrádi megbeszélésen ismét felmerült, ahova a Tanácsköztársaság második tárgyalási javaslatát Róth Ottó hozta – Kun Béla küldöttként –, s akit az egész francia stáb fogadott. Ormos Mária így ír erről „...Dr. Róth Ottó, korábban bánsági, közelebbről temesvári szociáldemokrata funkcionárius, majd 1918. október 31-től 1919. február 20-ig a Bánát magyar közigazgatásának vezetője átadott egy memorandumot, amelyben a Bánát önálló állammá alakítását ajánlotta, francia csapatok védelme alatt. E memorandum szerint terve elnyerte mind a Károlyi-, mind a Kun-rendszer hozzájárulását. (az utóbbit később Kun Béla igazolta)...”

Róth Ottó nem csak a bánsági kérdés sajátos megoldására és a magyar kormány tárgyalási készségének konkretizálására tett előterjesztést, de egyúttal a Tanácsköztársaság megdöntésének módjára nézve is tanácsokkal (kb. 35 ezer fős francia hadsereg) szolgált. Ugyanakkor Kun Béla jegyzéke nem hagyott kétséget az iránt sem, hogy a kormány a területi kérdésekről tárgyalni kíván, vagyis hogy ezúttal nem csak a Bánságról volt szó, hanem az etnikai tények mérlegelését ajánlották fel Budapesten.

Temes és Torontál vármegye egyelőre szerb megszállás alatt maradt, de a francia gyalomati hadsereg tartotta fenn a rendet. A szerb megszállás és a temesvári ipari üzemek gépei- nek leszerelése miatt (pl. dohánygyár, vegyi anyag gyár stb.) 1919 májusától több tiltakozási hullám zajlott. A szerbek 1919 júniusában erőszakkal próbálták elérni, hogy a temesváriak önként mondják ki csatlakozásukat a délszláv államhoz, melynek sikertelensége is hozzájárult ahhoz, hogy a szerb királyi hadsereg 1919. július 27-én elhagyta Temesvárt. Mint tudjuk ekkorra a nagyhatalmak eldöntötték a Bánság új határait is.

A bánsági és az erdélyi határkérdés összekapcsolódott, sőt a bánsági határt az osztrák–délszláv–olasz határvita is befolyásolta 1919. február 13–28. között. Az olaszok az etnikai viszonyokat is figyelembe kívánták venni, jelezvén, hogy a terület egy részén magyar többség van, melyre Tardieu a bizottság elnöke így reagált: „A helyi lakosok kérdése nem határozhatja meg a bizottság döntését, amely a szerb–román elhatárolást vizsgálja, anélkül, hogy olyan helybeli lakóknak (magyar, német) adandó elégtételen törné a fejét, akik az adott körülmények között ellenségek”. A Maros folyó vonalát az amerikaiak is elleneztek (2. ábra), s Aradért cserébe kompenzációként hozzájárultak ahhoz, hogy ne csak Új-Szeged maradjon Magyarország része, hanem még kilenc község. Viszont az olaszok nagyobb területre vonatkozó elképzeléseit ők is visszautasították. A szerbek kivonulása után 1919. augusztus 3-án Temesvárt a román csapatok szállták meg, majd fokozatosan a szerbek visszavonulását követve a későbbi trianoni határig megszállták a Bánság kétharmadát.

A napjainkig fennálló határokat 1923. november 24-én véglegesítették és írták alá Belgrádban, melynek értelmében Magyarországhoz 271 km², Romániához 18 715 km², Szerbiához 9307 km² terület került, úgy, hogy a békekonferencia határvonalához képest Módos és Temeskutas Jugoszláviához, Zombolya és Nagyzsám Romániához került.

IV. Epilógus

A történet végéhez hozzátartozik, hogy 1920. április 16-án a bánági svábok még próbálkoztak a lehetetlennel: írtak egy levelet a párizsi békekonferenciának és ismételten felvetették a Bánági Köztársaság újjáalakításának gondolatát, ezúttal a Bácskával is kibővítve. A levél melléklete részletesen tartalmazta a tervezett közigazgatási elképzeléseket, svájci (kantonális) mintára.

Hogy mi lett a javaslat utóélete; aki bizonytalan és a Bánágban lakik, menjen ki az utcára és nézze meg, milyen zászlót fúj a szél. És honnan merre. Vannak még nyitott kérdések: Készült-e címer-, illetve lobogóterv a Bánági Köztársaságnak? Údító kivételként Kiszombor és a Marossszög szűkebb térsége (271 km²) az anyaországnál maradt. Azóta is kevesen tudjuk, mit úsztunk meg.

A Trianonban szentesített békediktátum más vidékek s települések magyarjaihoz mért legalább egy fokkal jobban sújtotta a Bánág magyarságát. A berendezkedő román államigazgatás kisajátította a telepés falvak gazdáinak földjeit, arra hivatkozva, hogy nem törlesztették adósságukat, hosszú távú hiteleiket a magyar állammal szemben. Ügyük évekkel később, mint legfelsőbb fórumhoz, a Népszövetség elé került. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása okozta trauma, a tömeges repatriálások, a megfélemlítés szándékával megrendezett ún. „levente-per”, a zsidóknak és a sváboknak a magyarságtól való eltávolítása és leszakítása céljából hozott rendelkezések mind ezt mutatják. És lehet, hogy túlzottan idealista vagyok, de ha összejön, és békén hagyják a Bánági Köztársaságot, akkor a belga/szlovén példa mostanra életszínvonalban is mérvadó lehetne. Vagy persze az is elképzelhető, hogy már túl lenne pár véres polgárháborún és darabjain, már régen megosztottak volna a szomszédok. A Bánág ekkori különállása és különválása mindezek ellenére olyan történelmi tény, amelynek gyökerei (pl. Temesi-Bánág [1718–1779], Temesi-Bánág [1780–1790], Szerb Vajdaság és Temesi-Bánág [1849–1860], Kikindai Szabad Kerület [1775–1876], Bánági Határörvidék [1779–1876] stb.) jelentős hatást gyakoroltak 1918 novemberében. A Bánág-szindróma e vetületének mélységét mutatja, hogy a Szerbiához került területek 1941–44 között ismét önállóak, s a jelenlegi Duna–Körös–Maros–Tisza eurorégió magja is a Bánág.

Jegyzetek

- ¹ Gulyás László: A Bánág a török kiűzésétől 1918-ig. In: Horváth Gyula (szerk.) (2009): Dél-Erdély és Bánág. A Kárpát-medence régiói 9. MTA RKK-Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 25–42. old.
- ² Galántai József (1989): Trianon és a kisebbségvédelem. Maecenas Kiadó, Budapest.
- ³ Ormos Mária (1983): Padovától Trianonig. Gondolat Kiadó. 213. old. és 245. old.
- ⁴ Szász Zoltán (szerk.) (1986): Erdély története I–III. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 1945.
- ⁵ Jakabffy Elemér (1920): Krassó-Szörény végnapjai. Bp.
- ⁶ Nagy Miklós Mihály (2007): Világjáró magyar katonák. Zrínyi Kiadó, Budapest. p. 272.
- ⁷ Szász Z. (1986): 1703. old.
- ⁸ Richard Weber (1995): Die Turbulenzen der Jahre 1918–1919 in Temeschburg.
- ⁹ Hanák Péter (főszerk.) (1976): Magyarország története 1918–1919, 1919–1945 8. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest. 93. old.
- ¹⁰ Jászi Oszkár (1983): A Habsburg-Monarchia felbomlása. Gondolat Kiadó, Budapest. 598. old.